

## ČESKOSLOVENSKÁ EXILOVÁ VLÁDA A ŽIDOVSKÁ OTÁZKA ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

JAN NĚMEČEK

Vztah československého zahraničního vedení k židovské problematice výstižně charakterizuje úryvek z deníku Viktora Fischla (který byl mj. v československém exilovém ministerstvu zahraničních věcí jakýmsi „spojovacím důstojníkem“ k britskému parlamentu a zejména udržoval kontakty s židovskými organizacemi), publikovaný v *Review of the History of Czechoslovak Jews*. Jednalo se o jeho rozhovor s Moshe Shertokem, mluvčím a představitelem Jewish Agency v zahraničních otázkách. Shertok podle Fischla mluvil o antisemitismu v československé armádě v exilu, speciálně na Středním Východě a že by chtěl zahájit jednání týkající se možnosti, aby umožnila židovským vojákům opustit československou armádu a vytvořit zvláštní židovské jednotky: „Já jsem mu poradil, aby se nepokoušel tyto otázky diskutovat s ministrem obrany Sergejem Ingrem, ale aby je vznesl jedině v rozhovoru s Janem Masarykem, se kterým se on předtím setkal ve Weizmannově domě. Také jsem mu doporučil, aby před setkáním s Masarykem se dal do kontaktu s jediným židovským členem Státní rady Arnoštem Frischerem. Pokud si vzpomínám, Shertok se řídil touto radou, jakkoliv já jsem ho varoval, aby nepočítal s moc velkým úspěchem v těchto otázkách.“<sup>1</sup>

Tento úryvek více než jasně dokumentuje, jakým způsobem byla židovská otázka ve vedení československého zahraničního odboje reflektována, tedy jak byla vnímána v jeho různých složkách, v daném případě v armádě na straně jedné a v ministerstvu zahraničních věcí na straně druhé. V porovnání s takovými otázkami, jako bylo uznání československé exilové vlády, odpuštění Mnichova ze strany velmocí, vzájemný poměr Čechů a Slováků, vztah k sudetským Němcům apod., se zdá, že židovská otázka pro československé zahraniční vedení byla problémem spíše okrajovým.<sup>2</sup> Naznačují to koneckonců i publikované a nepublikované vzpomínky i deníkové záznamy pamětníků, především prezidenta Edvarda Beneše,<sup>3</sup> ministrů Juraje Slávika,<sup>4</sup> gen. Rudolfa Viesta,<sup>5</sup>

<sup>1</sup> DAGAN, A. (FISCHL, V.): Excerpts from a London War Diary. *Review of the History of Czechoslovak Jews*, 1987, Vol. 1, s. 43.

<sup>2</sup> NĚMEČEK, J.: Československý londýnský politický exil a židovská otázka. In *Terezínské studie a dokumenty*, 2002, s. 324–340; NĚMEČEK, J.: Das tschechoslowakische politische Exil in London und die „jüdische Frage“. In *Theresienstädter Studien und Dokumente*, 2002, s. 347–366.

<sup>3</sup> BENEŠ, E.: *Paměti: Od Mnichova k nové válce, k novému vítězství*. Praha, 1947.

<sup>4</sup> SLÁVIK, J.: *Moja paměť, živá kniha*, částečně publikováno v newyorském deníku v průběhu 50. let, rkp. uložen Hoover Institution Archives (HIA), Stanford, Slávik Collection.

<sup>5</sup> STANISLAV, J. (ed.): *Zápisky gen. Rudolfa Viesta (Exil 1939–1944)*. Bratislava, 2002.

Ladislava Feierabenda,<sup>6</sup> nebo blízkých prezidentových spolupracovníků, konkrétně Eduarda Tábořského,<sup>7</sup> Jana Opočenského<sup>8</sup> a dalších, kde zmínky o osudech československých Židů, i s ohledem na poválečnou budoucnost, zaznamenáváme jen výjimečně a jako naprosto okrajový problém. Výjimku snad tvoří jen paměti Jaromíra Kopeckého, československého zástupce u Společnosti národů v Ženevě.<sup>9</sup> Nicméně podrobnější archivní výzkum ukazuje, že československá vláda – vzdor tomu, že ve stenografických zápisech vládních jednání se židovská problematika takřka nevyskytuje – se musela židovskou problematikou zabývat, dělo se tak ovšem více na meziministerských jednáních, než na vlastních zasedáních vlády.

Je možno souhlasit s názorem V. Fischla, člověka blízkého ministru zahraničních věcí Janu Masarykovi v britském exilu, který ve statí o československé vládě ve Velké Británii a židovské tragédii z let druhé světové války napsal, že postoj Benešovy vlády k těmto osudovým otázkám se vyznačoval spíše apatickou nečinností, nebo přinejmenším jistou zdrženlivostí.<sup>10</sup> Důvodů pro tento, v zásadě výstižně, až pravdivě Fischlem vyjádřený postoj oficiální československé politické reprezentace bylo ovšem více. Jedním z nesporně zásadních – byť zatím pro nedostatek archivních dokladů v rovině spíše hypotetické – byl vztah Velké Británie k Palestině a k sionismu, a tedy k snahám o vytvoření židovského státu, deklarovaný vydáním Bílé listiny v květnu 1939,<sup>11</sup> a je tedy více než pravděpodobné, že československé zahraniční vedení se proto, především v době úsilí o dosažení vlastní legitimacy, nechtělo touto otázkou hlouběji zabývat.

Postoj československého zahraničního vedení i politického exilu vůbec k židovské otázce byl nepochybně výrazně pozitivnější, než tomu bylo např. u exilu polského. Tak to vyplývá i ze slov Ignacy Schwarzbarta, člena polské exilové Rady Narodów: „Sympatické stanovisko k nám mal zástupca židovskej menšiny v Národnej rade poslanec Schwarzbart... Prišla tiež reč na pomery v našich vojenských táboroch, hlavne o pomere k Židom, o ktorých veciach ho Hejret objektivne informoval. Schwarzbart poznal, že považoval správy za prehnané, lebo pozná pomery v Československu a vie akú politiku robili Česi v pomere k židovskej menšine. Pokiaľ ide o postup poľských činiteľov proti Židom, uviedol Schwarzbart, že sa mnoho nezmenilo v protizidovskej orientácii na nižších miestach, ačkoľvek vedúci činitelia majú dobrú vôľu,“ zaznamenal si ve svých pamětech J. Slávik.<sup>12</sup>

Zřejmé i proto v počátečním období let 1939/1940 nebyla židovská otázka ve své ucelené kontinuitě, ani s ohledem na osudy vlastních, československých Židů, takřka

<sup>6</sup> FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky I.–III.* Brno, 1994–1996.

<sup>7</sup> TABORSKÝ, E.: *Pravda zvítězila.* Praha, 1946; TÝŽ: *Prezidentův sekretář vypovídá.* Curych, 1983. Celý rukopis uložen HIA, Stanford, Tábořský Collection, box 1 a 2, v přípravě k tisku.

<sup>8</sup> ČECHUROVÁ, J. – KUKLÍK, J. – ČECHURA, J. – NĚMEČEK, J. (eds.): *Válečné deníky Jana Opočenského.* Praha, 2001.

<sup>9</sup> KOPECKÝ, J.: Ženeva. In NĚMEČEK, J. (ed.): *Politické paměti 1939–1945.* Praha, 1999.

<sup>10</sup> DAGAN, A. (FISCHL, V.): Československá vláda v exilu a židovská tragédie za druhé světové války. In KÁRNÝ, M. – BLODIG, V. (eds.): *Terezín v konečném řešení židovské otázky.* Praha, 1992, s. 204.

<sup>11</sup> Bílá listina z r. 1939 ve své podstatě anulovala Balfourovou deklaraci z listopadu 1917, kterou Britové oficiálně uznali sionistické požadavky na vytvoření vlasti pro židovský národ. Tento oficiální britský předválečný postoj mj. omezil pro nejbližších pět let židovské přistěhovalectví do Palestiny na minimum (75 000 osob), čím v podstatně míře zasáhl především do osudu evropského židovstva, kterému byla tak upřena jedna z možných cest záchrany před nacizmem.

<sup>12</sup> SLÁVIK, J.: *Moja pamäť – živá kniha*, díl VII. Národný výbor československý v Paříži (október 1939 – jún 1940), cit. rkp.

vůbec předmětem jednání ve vedení zahraničního odboje, ať už to bylo období Československého národního výboru (ČSNV) v Paříži,<sup>13</sup> či při etablování prozatímní vlády v Londýně. Pokud se vůbec tato problematika do těchto vrcholných jednání dostala, tak to bylo převážně jen v souvislosti se sociálním postavením československých emigrantů, zejména v rámci Czech Refugee Trust Fund. Nicméně již krátce po okupaci českých zemí se předseda Světového židovského kongresu (World Jewish Congress – WJC) Stehen Wise obrátil na bývalého prezidenta Edvarda Beneše (který v té době zahajoval odbojovou akci na půdě Spojených států amerických) s prohlášením o perzekuci Židů na okupovaných územích. Text Wiseho telegramu nebyl nalezen, v Archivu Ústavu T. G. Masaryka je pouze Benešova odpověď, v níž souhlasil s rozhodným odsouzením pronásledování Židů „on Czechoslovak territory“, ke kterému by nikdy nedošlo, kdyby Československo nebylo obsazeno nacistickým Německem.<sup>14</sup>

Od léta 1940 českoslovenští exiloví politici zaujímal k židovské otázce aktivnější postoj, který se soustřeďoval na několik základních aktivit: První byla zaměřena na pomoc židovským uprchlíkům v emigraci, druhá pomáhala obětem židovské perzekuce v oblastech okupovaných nacistickým Německem, třetí řešila otázku židovských příslušníků československé zahraniční armády a čtvrtá politické zastoupení židovské emigrace ve vedení československého zahraničního odboje. Jako zvlášť důležitou hodnotím pátou aktivitu, a tím je samotný postoj československých politiků k sionistickému hnutí. Seřadil jsem tyto aktivity (okruhy) zhruba podle významu, který jim československé zahraniční vedení přisuzovalo, respektive podle toho, do jaké míry se jim věnovalo, přičemž první a druhou lze postavit na zhruba stejnou úroveň.

Nechtěl bych se zabývat všemi aktivitami, následující poznatky je nutno brát spíše jako poznámky k některým z nich. Chtěl bych předem zdůraznit, že pramenné zdroje pro zkoumání tohoto tématu jsou poměrně roztříštěné do mnoha různých archivů a nespočtu fondů, kde se tyto materiály vyskytují; zmiňuji se zde převážně jen o českých fondech, počet zahraničních je ještě mnohonásobně vyšší. Málokde jsou však alespoň částečně soustředěny tak, aby je badatel dokázal bezpečně identifikovat, většinou jsou součástí větších celků, kde je možno objevit je spíše náhodou. To je příklad Státní rady v Londýně a jejích jednání, telegramy odeslané a došlé či politické zprávy v ministerstvu zahraničních věcí, relace jednotlivých československých zpravodajských misí a ústředěn apod. Proto je zkoumání tématu tohoto referátu poměrně složité, nicméně literatura se již k tématu objevuje. Vedle již citovaného V. Fischla (kde je třeba připomenout vedle již uvedeného příspěvku i jeho obsáhlou stať věnovanou této otázce<sup>15</sup>) vyšly přímo k problematice vztahu vedení československého zahraničního odboje k židov-

<sup>13</sup> Srov. stenografické záznamy ČSNV, publikované: Od rozpadu Česko-Slovenska k uznání československé prozatímní vlády 1939–1940. In KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠŤOVÍČEK, I. (eds.): *Dokumenty československé zahraniční politiky*, díl B/1 – Příloha, Zápisy ze zasedání Československého národního výboru v Paříži. Praha, 1998.

<sup>14</sup> Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), Praha, EB II, EB-V 116, Benešův telegram S. Wisemu z 10. 5. 1939.

<sup>15</sup> DAGAN, A. (FISCHL, V.): The Czechoslovak Government-in-Exile and the Jews. In *The Jews of Czechoslovakia, vol. III: The Jewish Publications Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews*. 1984, s. 449–495.

ské otázce dílčí studie z pera Livie Rotkirchenové,<sup>16</sup> Jaroslavy Milotové<sup>17</sup> a Miroslava Kárného.<sup>18</sup> Základní práci k tomuto tématu se stala až monografie L. Rotkirchenové, která vyšla v *Yad Vashem* v roce 2005.<sup>19</sup> Co se týče nejnovějších prací k tématu, je třeba upozornit na výzkum mladého historika Jana Láníčka, který po doktorátu<sup>20</sup> na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obhájil na University of Southampton v roce 2010 doktorskou disertační práci *The Czechoslovak Government-in-Exile and the Jews during World War 2 (1938–1948)*, která by měla v nejbližší době také vyjít v nakladatelství Palgrave Macmillan a další studie téhož autora.<sup>21</sup> Tématika židovského exilu se stala také námětem dalších kvalifikačních prací v zahraničí.<sup>22</sup>

Otázku postavení Židů v československé zahraniční armádě ponechám stranou, byť by zde bylo možno hojně polemizovat zejména s pracemi Ericha Kulky.<sup>23</sup> Nebudu blíže zmiňovat ani mezinárodní reflexi osudu československých Židů za okupace, kterou je možno zaznamenat již od březnových dnů roku 1939 (viz např. interpelace S. Wiseho, týkající se osudů Židů v českých zemích<sup>24</sup> i na Slovensku<sup>25</sup> – srov. s výše citovanou výměnou telegramů s E. Benešem). Stejně tak se nechci ani rozepisovat o vlastní situaci v Palestině, neboť na toto téma by se dalo jak ze zpráv československého konzula J. M. Kadlece (uložených v různých archivech), tak i z dalších zdrojů napsat samostatná studie. Nechtěl bych se zabývat ani otázkou antisemitismu v československém zahraničním odboji, byť toto téma by si jistě zasluhovalo své zpracování. K tomuto problému bych chtěl podotknout, že se v odboji nezpochybňovalo utrpení Židů a nelidskost nacistické perzekuce, složitější situace však byla v otázce navrácení uloupeného židovského majetku, kde se vyskytovaly nejen názory, že by se jim neměl vracet všechen majetek,

<sup>16</sup> ROTHKIRCHEN, L.: The Czechoslovak Government in Exile: Jewish and Palestinian Aspect in the Light of the Documents. In *Yad Vashem Studies IX*. Jerusalem, 1973, s. 157–199.

<sup>17</sup> MILOTOVÁ, J.: Theresienstadt in den Akten des Londoner Exils. In *Theresienstädter Studien und Dokumente*. Prag, 1995, s. 201–209.

<sup>18</sup> KÁRNÝ, M.: Historie osvětěmské zprávy Wetzlera a Vrby. In *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica, 1992, s. 167–186; TÝŽ: History of Vrba and Wetzler Auschwitz Report. In *Tragedy of Slovak Jews*, Banská Bystrica, 1992, s. 175–196; TÝŽ: The Vrba and Wetzler Report. In *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*. Bloomington, 1994, s. 553–568.

<sup>19</sup> ROTKIRCHEN, L.: *The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust*. Jeruzalém, 2005.

<sup>20</sup> LÁNÍČEK, J.: *Československý exil a holocaust: Arnošt Fischer, člen československé Státní rady v Londýně a jeho činnost na pomoc Židům v okupované Evropě*. Praha, 2008.

<sup>21</sup> LÁNÍČEK, J.: The Czechoslovak Jewish Political Exile in Great Britain during World War Two. In BRINSON, C. – MALET, M. (eds.): *Exile in and from Czechoslovakia during the 1930s and 1940s: The Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies*, 2009, Vol. 11, s. 167–182; TÝŽ: Arnošt Frischer und seine Hilfe für Juden im besetzten Europa (1941–1945). In *Theresienstädter Studien und Dokumente 2007*. Prag, 2008, s. 11–91.

<sup>22</sup> KRATOCHVIL, M.: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in-Exile: Minority Policy During 1939–1948*. Jerusalem, 2000; KLEIN-PEJŠOVA, R.: *Among the Nationalities: Jewish Refugees, Jewish Nationality, and Czechoslovak Statebuilding*. New York, 2007.

<sup>23</sup> KULKA, E.: *Židé v československé Svobodové armádě*. Praha, 1990; TÝŽ: Jews in the Czechoslovak Armed Forces abroad during World War Two. In *The Jews of Czechoslovakia*. New York, 1984, Vol. III, s. 331–448 etc. Z dalších prací viz studie na toto téma publikované ve sborníku ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z. (ed.): *Židé v boji a odboji: Rezistence československých Židů v letech druhé světové války*. Praha, 2006; dále STŘIBRNÝ, J.: Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na Západě v letech 1939–1945: Příběh Alexandra Krause a JUDr. Hanuše Rebenwurzela-Rezka. In KREJČOVÁ, H. – SVOBODOVÁ, J. (eds.): *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945*. Praha, 1998, s. 162–220.

<sup>24</sup> National Archives and Record Administration, Washington, RG 59, sign. 860F.4016/80, Wiseho telegram C. Hullovi 29. 3. 1939. Hull odpověděl Wisemu, že State department nemá žádné oficiální informace, které by naznačovaly, že by Židé v Československu byli v současné době obětí perzekuce.

<sup>25</sup> Tamtéž, 860F.4016/79, S. Wise State departmentu (G. Messersmithovi) 4. 8. 1939, kdy mu zaslal memorandum o situaci na Slovensku, datované koncem června 1939.

ale dokonce i námitky proti návratu všech Židů do jejich domovů.<sup>26</sup> Stranou ponechávám i spojení s domovem, které přes našeho zástupce v Ženevě Jaromíra Kopeckého, Františka Čejku v Lisabonu a další – zejména diplomatické – cesty přinášelo informace o židovské perzekuci na okupovaných územích a ve Slovenské republice. Lze konstatovat, že díky kurýrnímu zpravodajství československá vláda měla od roku 1941 jak zprávy o arizaci židovského majetku, tak od roku 1942 zprávy o deportacích židovského obyvatelstva. V té době nikdo z československých politiků však ani netušil, jakých zruďných rozměrů tato apokalypsa dosáhne. Stranou ponechávám také téma sociální pomoci a to jak židovským uprchlíkům v exilu prostřednictvím britských i jiných pomocných organizací a také tzv. balíčková akce, zorganizovaná za součinnosti ministerstva sociální péče, Československého červeného kříže a židovských organizací, jejichž adresáty byli českoslovenští Židé v nacistických koncentračních táborech a terezínském ghettu.

V prvním roce se na anglické půdě soustředila různorodá skupina židovské emigrace, rozdělená podle hledisek náboženských, ideologických či národnostních. Vznikla zde celá řada židovských organizací, založených československými občany židovského původu, např. Federace československých Židů (Federation of Czechoslovakian Jews),<sup>27</sup> Svaz ortodoxních Židů z Československa (Union of Orthodox Jews) či Ústřední rada národních Židů z Československa (Central Council of the National Jews from Czechoslovakia, dále ÚRNŽ) v čele se Lvem Zelmanovitem, bývalým tajemníkem Židovské sociálně demokratické strany.<sup>28</sup> Otázkami výlučně náboženské povahy se zabývalo Náboženské sdružení židů z Československa, které vzniklo pod předsednictvím Huga Stránského 5. září 1943, „jež má za úkol náboženskou péči bohoslužebnou i učební“.<sup>29</sup> Nicméně – jak na to upozornil Jan Lániček – do Velké Británie se dostali především méně významní židovští politici, když většina významných představitelů Židovské strany (poslanci Angelo Goldstein a Chaim Kugel, bývalí předsedové strany Emil Margulies i Arnošt Fischer a další) odjela do Palestiny.<sup>30</sup> To byl možná i pozdější zdroj problémů s výběrem židovského reprezentanta do Státní rady.

Je nutno brát v potaz, že větším problémem, než byl vztah československého zahraničního politického vedení a židovského exilu, byly vzájemné vztahy jednotlivých židovských organizací. To se projevilo již v prvním roce války, kdy se několik vzájemně soupeřících organizací československých Židů snažilo realizovat svůj politický vliv zastoupením ve vedení zahraničního odboje.

ÚRNŽ, jenž vznikla 22. listopadu 1939 v Londýně, se skládala z židovského exilu, který byl za první republiky soustředěn v Židovské straně a v straně sociálnědemokratického typu Poale Sion. ÚNRŽ se také hned přihlásila E. Benešovi a nabídla mu spolupráci na odboji, tedy – jak z dikce dopisu vyplývá<sup>31</sup> – de facto žádala, aby jí

<sup>26</sup> Srov. *Zápisky gen. Rudolfa Viesta (Exil 1939–1944)*, c. d., záznamy o rozhovorech z 22. 4. a 19. 10. 1943, s. 200, 229.

<sup>27</sup> Je zajímavé, že do roku 1941 se tato organizace jmenovala Federation of Czecho-Slovakian Jews, teprve poté pomlčka v Czecho-Slovakian zmizela.

<sup>28</sup> L. Zelmanovits byl za války také funkcionářem World Jewish Congress (European Division).

<sup>29</sup> AMZV, Praha, f. LA, kart. 469, záznam o rozhovoru K. Nigrina s H. Stránským 22. 9. 1943.

<sup>30</sup> LÁNIČEK, J.: *Československý exil a holocaust: Arnošt Fischer, člen československé Státní rady v Londýně a jeho činnost na pomoc Židům v okupované Evropě*. Praha, 2008, s. 22.

<sup>31</sup> „... prosíme abychom byli zapojeni jako legitimovaná reprezentace národní židovského občanstva Československé republiky do osvobozenického odboje...“, dopis ÚRNŽ Benešovi z 7. 12. 1939. AÚTGM, Praha, EB II, 40, sign. IV/18/2, kart. 10.

bylo přiznáno právo reprezentovat židovské občany z Československa. E. Beneš si při následném přijetí delegace ÚRNŽ 14. prosince 1939<sup>32</sup> poznamenal svoje stanovisko:

- 1) „Vyložil jsem, že Č[eskoslovenský] n[árodní] v[ýbor] je vrcholná organizace československá.
- 2) Že jejich zapojení znamená, aby byli loajální k naší práci, a ve svých organizacích pracovali pro naše společné cíle paralelu s námi.
- 3) Aby kol sebe v anglické a světové veřejnosti jako dílčí organizace československých Židů konali svou povinnost jako občané českoslovenští a propagovali naše cíle. Později uvidíme, zdali takto spolupráce odpovídá všem potřebám.
- 4) Souhlasili.“<sup>33</sup>

Zelmanovits poté navštívil vyslance Jaromíra Smutného a žádal jej o stanovisko, zda ČSNV uzná ÚRNŽ jako reprezentaci národních Židů. Smutný, nemaje direktivy od Beneše, odpověděl osobním stanoviskem, které však v zásadě vyjadřovalo mínění ČSNV i Beneše samotného: Vzhledem k rozporům, které vznikly nedávno předtím založením Hodžovy Slovenské národní rady, je třeba, aby ÚRNŽ zvážila, zda je žádost o uznání „oportunní nejen z našeho hlediska celostátního, nýbrž také speciálně židovského“.<sup>34</sup> Podle Smutného je ČSNV zástupcem všech Čechoslováků bez rozdílu národnosti, náboženství nebo rasy. Smysl Zelmanovitsovy návštěvy byl jasný: písemné uznání ze strany ČSNV by dalo ÚRNŽ placet k zastupování židovské složky v československém exilu.

Osoba L. Zelmanovitse, který stál v čele ÚRNŽ, však nebyla prosta značné ambicióznosti, díky které se dostával do rozporů s vládními činiteli československého zahraničního odboje. Ministr J. Nečas ve své zprávě o kontaktech s činiteli židovského života ve Velké Británii k Zelmanovitsovi poznamenal: „Na tohoto se dívám s určitou rezervou, protože nevykonal svou vojenskou povinnost, ač je mu 32 let – a protože jednou, když byl nervózní z toho, že není povolán sám do Státní rady, hrozil agitací u židovských vojáků v naší armádě tím, že budou vstupovat do židovské armády, utvoří-li ji Angličané.“<sup>35</sup> Je jasné, že podobná argumentace ze strany Zelmanovitse byla kontraproduktivní a vyvolávala obavy z jeho další činnosti.

Jednotlivé složky židovského odboje se snažily osobními návštěvami – zejména u předsedy ČSNV E. Beneše – dosáhnout zvýšení svého vlivu. 18. dubna 1940 navštívila delegace chystaného Svazu českých Židů (jenž se měl ustavit dva dny poté, 20. dubna) J. Smutného, aby mu představila svůj program. Chystaný svaz neměl stát proti sionistům, ale jeho členové chtěli dokázat, že v ČSR bylo „mnoho Židů asimilovaných, kteří se cítí příslušníky československého národa a za svůj domov považují Československo, nikoliv Palestinu“.<sup>36</sup>

Politické zastoupení československé židovské emigrace ve vedení zahraničního odboje dožrálo aktuálnosti v souvislosti se vznikem Státní rady v Londýně jako poradního sboru prezidenta republiky na podzim 1940. Prezident Beneš zpočátku odmítal přímé

<sup>32</sup> Datum určeno podle deníku návštěv u E. Beneše. AÚTGM, Praha, EB II, EB V 12, kart.

<sup>33</sup> AÚTGM, Praha, EB II, 40, sign. IV/18/2, kart. 10.

<sup>34</sup> Tamtéž, Smutného záznam o rozhovoru s L. Zelmanovitsem z 16. 1. 1940.

<sup>35</sup> School of Slavonic and East European Studies (SSEES), Londýn, Lisický Collection, sign. 3/2/1, kart. 10, zpráva J. Nečase o činnosti jeho úřadu za rok 1941.

<sup>36</sup> AÚTGM, Praha, f. 40, sign. IV/18/2, kart. 10, Smutného záznam o návštěvě delegace Svazu českých Židů (Kafka, Růžicka, Bondy a Kodíček) 18. 4. 1940.

zastoupení Židů ve Státní radě s výhradou, že když není v tomto orgánu zastoupena německá minorita, nebude se řešit ani otázka židovská. Je nutné zdůraznit, že E. Beneš přitom rozlišoval mezi československými Židy a československými sionisty. Při přijetí Zelmanovitse v prosinci roku 1939 prohlásil: „Vy jste Židé a Češi. Způsob Vaší dosa-  
vadní činnosti dokazuje, že jedno není na úkor druhého.“<sup>37</sup>

Již z uvedeného výroku vyplývá, že k sionistickému hnutí Beneš zaujímal rezervova-  
né stanovisko. Jeho postoj vycházel z premisy řešení národnostní otázky v poválečném  
Československu obecně: Buď se židovská menšina – stejně jako ostatní – v národnost-  
ním smyslu asimiluje, nebo se vystěhuje (a v tomto duchu také sionismus podporoval).  
V jednom z rozhovorů mj. prohlásil, že „židé jako organizace nemohou být zastoupeni  
v [Státní] radě jako sionisté, že nemají v RČS místa a že by se měli vystěhovat“.<sup>38</sup> Na  
tomto stanovisku nic nezměnil ani později, jak to konstatoval i A. Frischer na zasedání  
Ústřední rady národních Židů 19. dubna 1942.<sup>39</sup>

Prezident však přesto navrhoval náhradní řešení v podobě zastoupení českosloven-  
ských Židů – občanů Československa – prostřednictvím důvěrníků pro styk se Státní  
radou, kde měli být jmenováni tři důvěrníci, jeden z řad sionistů, jeden z řad orto-  
doxních a jeden z řad českých Židů, jak prohlásil v rozhovoru s Jaromírem Smutným  
25. listopadu 1940. Pro prezidenta bylo rozhodující, že (jak už bylo zmíněno), když není  
ve Státní radě zastoupena německá menšina – o jejíž účasti v poradním orgánu se vedly  
diskuse zejména s domácím odbojem –, nebude se řešit také otázka židovská.<sup>40</sup> Další  
důvod, který Beneš udával, byl, že „byl denně napadán Němci z Československa, kteří  
ho obviňovali, že je nástrojem Židů...“.<sup>41</sup>

Navrhované řešení Beneš modifikoval tak, že z výše uvedených židovských zástupců  
měl být vytvořen poradní sbor, jehož jeden zástupce měl být členem Státní rady.<sup>42</sup> Ži-  
dovské organizace tento návrh odmítly a na protest se neúčastnily ani ustavující schůze  
Státní rady 11. prosince 1940. ÚNRŽ v odpovědi na pozvánku designovaného před-  
sedy Státní rady Rudolfa Bechyněho odpověděla: „Litujeme, že se vzhledem ke stavu  
jednání mezi panem prezidentem a námi o naší účasti ve Státní radě k tomuto zahajova-  
címu zasedání co hosté dostavití nemůžeme.“<sup>43</sup> Jejich postup vyvolal ovšem nevoli  
československého politického vedení, což bylo vyjádřeno v odpovědi R. Bechyněho:  
„byl jsem velmi překvapen způsobem, jakým jste odmítli mé pozvání k ustavující schů-  
zi... Lituji, že jste se odhodlali k tomuto nevhodnému kroku.“<sup>44</sup> Ústřední rada vydala  
také oficiální komuniké, ve kterém přivítala uznání československé prozatímní vlády  
a současně apelovala na „good tradition“ první republiky, které měly být vyjádřeny za-  
stoupením Židů v „Czechoslovak Parliament in exile“.<sup>45</sup> Útěchou jim nebyla ani účast

<sup>37</sup> Central Zionist Archives (dále CZA), Jeruzalém, sign. A 280/9, zápis plenární schůze Rady národních Židů. Za poskytnutí těchto a dalších materiálů z CZA děkuji dr. J. Milotové.

<sup>38</sup> *Válečné deníky Jana Opočenského*, c. d., záznam z 3. 9. 1940 o rozhovoru K. Kleinera s E. Benešem.

<sup>39</sup> CZA, Jeruzalém, sign. A 280/27, zápis ze zasedání ÚNRŽ.

<sup>40</sup> OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M.: *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943 I*. Praha, 1966, dok. č. 119, s. 145–146.

<sup>41</sup> ROTKIRCHEN, L.: *The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust*. Jeruzalém, 2005, s. 171–172.

<sup>42</sup> CZA, Jeruzalém, sign. A280/9, Zelmanovitsův projev na plenární schůzi ÚNRŽ 11. 10. 1942.

<sup>43</sup> AÚTGM, Praha, f. 40, sign. VI/4/3, kart. 40, dopis ÚNRŽ R. Bechyněmu z 10. 12. 1940.

<sup>44</sup> Tamtéž, dopis R. Bechyněho Ústřední radě národních Židů z Československa z 12. 12. 1940.

<sup>45</sup> Tamtéž, komuniké Ústřední rady národních Židů z Československa z 10. 12. 1940.

Julia Friedmana ve Státní radě, neboť jmenovaný zde vystupoval ne jako zástupce československých Židů, ale jen jako odborník. Komuniké ÚNRŽ bylo předáno prostřednictvím britského diplomatického zástupce u československé prozatímní vlády Roberta Bruce Lockharta také Foreign Office a britští diplomaté (především J. G. Ward ve své poznámce z 30. 12. 1940) si při jeho hodnocení povzdechli, že jim tato otázka přináší řadu komplikací v parlamentu či při náboru československých vojáků.<sup>46</sup>

Intervence stran zastoupení Židů ve Státní radě přicházely ze všech stran. Předseda výkonného výboru WJC a prezident Amerického židovského kongresu S. Wise apeloval ve svém telegramu z 22. ledna 1941 na ministra zahraničních věcí Jana Masaryka a prezidenta E. Beneše, aby vyřešili problém zastoupení československých Židů ve Státní radě,<sup>47</sup> podobně se vyjádřil v rozhovoru s R. Bruce Lockhartem i „prominentní britský sionista“, Lewis Namier.<sup>48</sup> Pochopitelně tato otázka vyvolala živou a otevřenou diskusi v dalších britských židovských kruzích, zejména v Board of Deputies of British Jews.<sup>49</sup>

Jakmile však došlo ke konkrétním jednáním, týkajícím se židovského zastoupení ve Státní radě, jasně se projevíly rozpory mezi jednotlivými skupinami. Jak vyplývá z dopisu ÚNRŽ Prokopu Drtinovi, již v době předchozí došlo k jednání zástupců jednotlivých československých židovských skupin v Board of Deputies, jehož výsledkem bylo zjištění, že „dohoda na společného kandidáta možná není, poněvadž skupiny popírající židovskou národnost nemohly by uznati národního Žida za svého reprezentanta a vice versa národní Židé by nemohli uznati za svého reprezentanta někoho, kdo židovskou národnost neuznává“.<sup>50</sup> Zelmanovits vyjádřil názor ÚNRŽ na oponentní židovské organizace jasně: „nemáme žádných námitek proti účasti těchto skupin na Státní radě, jen že se tak nesmí stát na náš úkor“.<sup>51</sup>

O komplikované situaci při jmenování kandidáta hovoří zpráva Jaromíra Nečase z 1. července 1941. Podle této zprávy mají zájem o zastoupení ve Státní radě tyto skupiny: 1) „sionisté, jejichž reprezentační institucí je Ústřední rada národních Židů z Československa v Londýně, 2) orthodoxové, kteří jsou početně velmi silní na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, 3) židovští občané národnosti české, německé a maďarské“.<sup>52</sup>

Mezi těmito skupinami byly rozpory a nemohly se shodnout na společném kandidátovi, přičemž bylo zcela jasné, že židovský zástupce ve Státní radě může být jenom jeden. Podle Nečasovy zprávy byly 29. června 1941 vzneseny celkem čtyři návrhy ÚNRŽ na kandidaturu: A. Frischer, L. Zelmanovits, Jokl a Braun. WJC dále naléhal na jmenování zástupce Židů, ministr Ján Lichner musel při své návštěvě New Yorku 10. října 1941 vyvracet na setkání se zástupci WJC jejich názory, že prezident Beneš

<sup>46</sup> The National Archives (TNA), Londýn, Foreign Office (FO) 371, 24290, C 13789.

<sup>47</sup> Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941. In KUK-LÍK, J. – NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠTOVÍČEK, I. (eds.): *Dokumenty československé zahraniční politiky*. Praha, 2006, sv. B/2/1, dok. č. 121, s. 277.

<sup>48</sup> TNA, Londýn, FO 371, 24292, C 13548.

<sup>49</sup> AUTGM, Praha, f. 40, sign. VI/4/3, kart. 40, Jews and the Czecho-Slovak State Council, Daily News Bulletin (vyd. Jewish Telegraphic Agency), 20. 12. 1940, roč. 21, č. 292.

<sup>50</sup> Tamtéž, ÚNRŽ P. Drtinovi 7. 2. 1941.

<sup>51</sup> Tamtéž.

<sup>52</sup> Tamtéž, Nečasova zpráva z 1. 7. 1941.



je proti jmenování židovského zástupce a dokonce se prý měl vyjádřit, že v budoucí Československé republice nechce uznat Židy za menšinu, „lebo Židia majú alebo sa stať Čechmi poťazne Slovákmi, alebo – jestli chcú ostať Židmi – budú považovaní za cudzích štátných príslušníkov Palestíny“.<sup>53</sup> Lichner jim musel – v duchu direktiv, které od Beneše dostal v těchto otázkách před odjezdem do USA – vysvětlit celou situaci i prezidentovo rozhodnutí jmenovat zástupce Židů do Státní rady a na dotaz, zda může WJC veřejně tuto skutečnost vyhlásit, vyjádřil svůj souhlas.

Výsledkem komplikovaných, několik měsíců trvajících jednání o společném postupu, bylo jmenování Arnošta Frischera, za první republiky předsedy Československé židovské strany a člena rady židovských organizací,<sup>54</sup> 1. listopadu 1941 do Státní rady jako zástupce všech československých Židů.<sup>55</sup> Co se týče ortodoxních Židů, bylo dohodnuto zřízení kanceláře, která bude jmenovat poradce pro vládu ve všech otázkách ortodoxních Židů.<sup>56</sup> Svaz ortodoxních Židů z Československa pak předložil ministerstvu vnitra exilové vlády žádost o poskytnutí státního příspěvku na činnost Československé ortodoxní židovské ústřední kanceláře v Londýně a za mluvčího navrhnul Rafaela Springera.<sup>57</sup> V roce 1942 pak byla kancelář ustavena v čele s vrchními rabíny Akibou Schreiberem, Josefem Horowitzem a K. Rosenbaumem a R. Springer byl delegován jako oficiální mluvčí u československé vlády.<sup>58</sup>

Frischer byl však v době svého jmenování v Palestině a do Londýna se vrátil až v dubnu 1942.<sup>59</sup> V červenci téhož roku začal vydávat *Czechoslovak Jewish Bulletin* (Československý židovský bulletin) v českém a anglickém jazyce. V rámci informační činnosti navštívil spolu s polským zástupcem Rady Narodové I. Schwarzbartem amerického vyslance A. Drexel Biddla, jemuž předložili návrhy na pomoc pro polské a československé Židy v polských táborech.<sup>60</sup> Frischer vyvíjel na britském území i rozsáhlou přednáškovou činnost. Propagační úsilí se projevilo i brožurách, upozorňujících na židovskou perzekuci v českých zemích i na Slovensku, jako byla např. brožura *The Persecution of the Jews in Nazi Slovakia. Reports and Documents*, která vyšla s předmluvami prezidenta E. Beneše a ministra vnitra J. Slávika.<sup>61</sup>

Ještě ze svého pobytu v Jeruzalémě se Frischer ve své korespondenci s Aryehem Tartakoverem z WJC vyjádřil 10. října 1941 jasně k otázce budoucího postavení Židů

<sup>53</sup> Tamtéž, EB L 95, dopis J. Lichnera E. Benešovi 14. 10. 1941. Srov. telegram E. Beneše z 21. 10. 1941, v němž Beneš informoval Lichnera, že na počátku listopadu 1941 se sejde Státní rada a bude do ní mj. jmenován i jeden sionista (AMZV, Praha, Telegramy odeslané 1941, č. 758 z 21. října) i Benešovu odpověď na Lichnerův dopis z 30. října, v němž mu sděloval: „Ale je dobré, že jste vcelku sionisty uklidnil, neboť jeden z našich sionistů bude jmenován příští týden...“ (tamtéž, č. 839).

<sup>54</sup> A. Frischer byl členem Zionist Executive in Czechoslovakia, od roku 1936 členem Administrative Council of the World Jewish Congress.

<sup>55</sup> Byl jmenován spolu s dalšími třemi členy za KSČ A. Hodinovou-Spurnou, K. Kreibichem, V. Noskem a J. Valo. FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky II.* Brno, 1994, s. 167. Jmenování bylo provedeno po dohodě se zástupci židovských organizací. AMZV Praha, Telegramy odeslané 1941, č. 823 z 29. října, E. Beneš do Washingtonu. Zprávu o jmenování zaslal H. Ripka A. Frischerovi do Jeruzaléma 20. 11. 1941. Tamtéž, č. 988 z 20. listopadu, Ripka generálnímu konzulátu v Jeruzalémě.

<sup>56</sup> AMZV, Praha, Telegramy odeslané 1941, č. 973 z 18. listopadu, E. Beneš J. Masarykovi.

<sup>57</sup> NA, Praha, MSP-L, kart. 58, Slávikova zpráva F. Němcovi z 12. 12. 1941.

<sup>58</sup> Úřední věstník československý, roč. 3, č. 4; srov. výroční zprávu Federace československých Židů za rok 1942 (NA, Praha, MSP-L, kart. 58).

<sup>59</sup> AÚTGM Praha, f. 38 (V. Klecanda), a. j. 22/2, zápis XII. plenární schůze Státní rady ze 4. 5. 1942. Tamtéž uložen jeho úvodní projev ve Státní radě.

<sup>60</sup> Pomoc Židům v polských „Ghettech“. *Czechoslovak Jewish Bulletin I*, 7. července 1942, s. 2.

<sup>61</sup> *The persecution of the Jews in Nazi Slovakia. Reports and Documents.* Londýn, 1942.

v osvobozeném Československu. Na Tartakoverův dopis, kde byla naznačena příprava pamětního spisu WJC prezidentu Benešovi, v němž měl být požadavek menšinového statutu pro československé Židy, Frischer odpověděl, že Židé by neměli požadovat žádná menšinová práva nebo právní a mezinárodně garantovanou ochranu, v Československu neexistoval národní menšinový statut speciálně pro Židy, byly zde obecné zákony o právech menšin, s jedinou výjimkou, že Židé měli právo přihlásit se k židovské národnosti nezávisle na jazyku, kterým mluví.<sup>62</sup> Frischer tak v zásadě vyjádřil stejné stanovisko, jaké vyjadřovalo i československé exilové vedení v čele s prezidentem Benešem.

Židovská problematika se dostala i na pořad jednání československo-polských, které intenzivně probíhaly v letech 1940–1942 v souvislosti s připravovaným projektem československo-polské konfederace.<sup>63</sup> Při setkání státního tajemníka v ministerstvu zahraničních věcí Huberta Ripky s polským ministrem zahraničních věcí Edwardem Raczynským 29. listopadu 1941 došlo při jednání o řešení otázky sudetských Němců také na problematiku židovskou. Podle Raczynského záznamu Ripka prohlásil, že židovský problém v Čechách neexistuje vzhledem na nepříliš velký počet Židů a jejich postupující asimilaci. Existuje však na Slovensku, nemluvě již o Podkarpatské Rusi, a je jak v zájmu československém, tak i polském, aby židovský problém byl vyřešen na mezinárodní úrovni.<sup>64</sup> V souvislosti s československo-polskými vztahy není bez zajímavosti Nečasova zpráva o rozhovoru s britským poslancem za Labour Party Sydney Silvermannem (který byl zároveň místopředsedou WJC), který prohlásil, že „nevidí – na rozdíl od jiných anglických veřejných činitelů – rád naše československo-polské sbližování a obává se, že to na československý veřejný život bude mít vliv neblahý po stránce politické i sociální (sražení životní úrovně lidu)...“.<sup>65</sup>

Do Londýna přitom stále docházely zprávy, které hovořily o zhoršujícím se postavení Židů nejen v českých zemích, ale také na Slovensku. Již od roku 1941 československá vláda uvažovala o možnostech evakuace Židů z protektorátu, na meziministerské poradě 7. listopadu 1941 bylo konstatováno, že základní podmínkou je zajistit potřebný počet trvalých viz do zemí, kde by Židé našli útočiště, zejména se to týkalo neutrálních států Latinské Ameriky nebo kolonií v Africe (Belgické Kongo, Holandská Západní Indie). Při provádění evakuační akce mělo být dodržováno mezi uchazeči pořadí, stanovené vládou:

1. členové rodin československých příslušníků sloužících v naší armádě;
2. lidé politicky exponovaní;
3. ostatní.<sup>66</sup>

V reakci na masové deportace ze Slovenské republiky (od března do října 1942 bylo ze Slovenska vyvezeno téměř 58 000 Židů) se československá vláda 6. července 1942 rozhodla využít prostřednictví Vatikánu. Oficiální delegace, složená z J. Slávika, A. Frischera a V. Fischla předala prostřednictvím biskupa Meyerse aide-mémoire kar-

<sup>62</sup> AÚTGM, Praha, EB II, 40, XVIII/3, kart. 112, A. Frischer A. Tartakoverovi 19. 10. 1941.

<sup>63</sup> Blíže NĚMEČEK, J.: *Od spojenectví k roztržce: Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1945*. Praha, 2003.

<sup>64</sup> HIA, Stanford, fond Poland. Ambasada USA, folder 51/3, kart. 51, příloha k Raczynského záznamu o rozhovoru s H. Ripkou z 29. 11. 1941.

<sup>65</sup> SSEES, Londýn, Lisický Collection, sign. 3/2/1, kart. 10, Nečasův záznam o činnosti svého úřadu za rok 1941.

<sup>66</sup> NA, Praha, MSP-L, kart. 58, záznam meziministerské rady o evakuaci Židů z protektorátu 7. 11. 1941.

dinálu Hinsleymu, arcibiskupovi z Westminsteru, určené Vatikánu. Nóta upozorňovala, že bylo „v rozporu s principy křesťanské etiky“ deportováno na 48 000 slovenských Židů, což je „hrubou urážkou humanity“. <sup>67</sup> Zprávy o deportaci Židů ze Slovenska přišly do Londýna přes československého zástupce v Ženevě Jaromíra Kopeckého, jemuž se dostaly do rukou z různých zdrojů, mj. od Fritze Ullmanna, jenž jako zástupce Jewish Agency pracoval v Ženevě podle pokynů WJC. <sup>68</sup> Otázka slovenských Židů byla ovšem pro československou vládu poněkud problémem v oblasti propagandistické, jak upozorňoval V. Fischl 4. června 1942 v souvislosti s protestní schůzí Federation of Czechoslovak Jews proti deportacím ze Slovenska: „Protižidovské věci, které se dnes dějí na Slovensku, nejsou bohužel řízeny jen Němci a několika slovenskými quislingy, nýbrž na rozdíl od českých zemí propadla, jak se zdá, značná část slovenského lidu antisemitismu. Angličané nedovedou rozlišovat mezi Čechy a Slováky. Proto máme zájem na tom, aby věc byla veřejně diskutována co nejméně.“ <sup>69</sup> Protestní schůze, jež se konala 10. června 1942, vznesla pak v rezoluci protest proti perzekuci Židů na Slovensku „by the Nazi-dominated Government of that land“. <sup>70</sup>

Československá vláda se aktivně podílela na spojeneckých protestních prohlášeních proti nacistické perzekuci židovského obyvatelstva. Bylo tomu tak již při vyhlášení Deklarace spojených národů 1. ledna 1942, která – byť obecně formulována – vyjadřovala vůli dojít ke konečnému vítězství, aby „byly uhájeny život, svoboda, neodvislost a náboženská svoboda a aby byla zachována lidská práva a spravedlnost... ve společném boji proti zuřivým a brutálním silám, které se snaží podrobiti si svět...“. <sup>71</sup>

Na třetí konferenci spojeneckých zemí v londýnském St. James Palace 13. ledna 1942 byla přijata deklarace odsuzující německé zločiny na okupovaných územích a oznamující potrestání osob za tyto zločiny zodpovědných. Byla výsledkem spolupráce československé a polské vlády, které připravily návrh této deklarace. <sup>72</sup>

Polská iniciativa v této věci přišla i na podzim 1942, kdy se začalo jednat o deklaraci, odsuzující německé násilnosti na židovském obyvatelstvu. <sup>73</sup> Toto prohlášení spojeneckých zemí, které protestovaly proti útisku Židů a hrozily retribucemi, bylo publikováno 17. prosince 1942. <sup>74</sup> Státní ministr H. Ripka pak vystoupil v československém vysílání BBC s prohlášením proti hrůzám, které Hitlerův režim páchal na židovském obyvatelstvu Evropy. Jeho projev však byl i výzvou k českému a zejména slovenskému lidu, aby aktivně pomáhal a činy prokázal solidaritu s mučedníky – se židovským obyvatelstvem. Upozornil na to, že vraždění Židů je předobrazem budoucí německé okupační politiky, jejímž cílem je „vymýtit ze střední Evropy národ československý“ a že k této politice – ke splnění „protičeského a protislovanského“ programu sáhnou v okamžiku, kdy budou ještě

<sup>67</sup> ROTKIRCHEN, L.: *The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust*. Jeruzalém 2005, s. 177. Srov. poděkování sekretáře WJC A. L. Eastermana z 4. 8. 1942 H. Ripkovi za pomoc ve věci slovenských Židů. AMZV, Praha, LA, kart. 513.

<sup>68</sup> Tamtéž, F. Ullmann J. Kopeckému 1. 6. 1944.

<sup>69</sup> NA, Praha, f. H. Ripka, sign. 1-46-6/10, Fischlův záznam ze 4. 6. 1942.

<sup>70</sup> AMZV, Praha, LA, kart. 513, R. Springer ministerstvu zahraničních věcí 12. 6. 1942.

<sup>71</sup> Československá zahraniční politika v roce 1942. In *Dokumenty československé zahraniční politiky*. Praha, 2010, dok. č. 1, s. 51.

<sup>72</sup> HULAS, M.: *Próba jednoczenia się uchodźczej Europy*. In *Dzieje najnowsze*, 1992, roč. 24, č. 1–2, s. 85–86.

<sup>73</sup> Srov. výměnu korespondence v této věci mezi polským a československým ministrem zahraničních věcí E. Raczynským a J. Masarykem z prosince 1942, uloženou in: AMZV, Praha, LA-dův., kart. 212.

<sup>74</sup> Tamtéž, Masarykova informace pro československou vládu 4. 10. 1943.

více ohroženi. Proto zakončil svou řeč obecnou výzvou k solidaritě: „Bud'te si vědomi, že budoucnost národa československého je zaručena jen věností všelidským ideálům prezidenta Osvoboditele a neochvějnou solidaritou se všemi národy i lidmi, trpícími a bojujícími!“<sup>75</sup> Také na půdě Státní rady zazněly v rámci VII. plenární schůze 21. prosince 1942 hlasy odsuzující německé barbarství, jehož cílem je vyvraždění sedmi milionů židů z evropských zemí. Zároveň zde padla slova o přímé zodpovědnosti představitelů slovenského státu na tomto vyvražďování. V reakci na projevy Vojtecha Tukey a Alexandra Macha, kteří tvrdili, že deportace Židů do Polska jsou aktem sociální pomoci, poslanec Josef David ve Státní radě zdůraznil: „Je třeba jasně říci na adresu těchto lidí, že kdo se na Slovensku nepostaví proti zvěrstvům páchaným na Židech, bude za ně odpověden.“<sup>76</sup>

Otázka poválečného osudu židovského obyvatelstva v Československu však z programu zasedání československé exilové vlády nezmizela. V souvislosti s prohlášením polské vlády, že polští občané, co našli útulek v cizině, mají právo vrátit se po válce do Polska, a jednáním A. Edena v Americe, týkající se palestinské otázky, vznesl k těmto problémům H. Ripka tyto problémy na vládním zasedání 19. března 1943, kde současně navrhl i stanovisko: „Radím – nedělat prohlášení, ale zmocnit MZV, aby se připojilo v tom směru k akci, kterou podniká britská vláda během války. Byly obavy, že musíme přijmout i nepohodlné občany, kupříkladu Němce, kteří se dopustili zločinů dle zákona na ochranu republiky. Ale pokud vím, vláda nevydala dosud dekret o zbavování státního občanství a neví se, bude-li tento nový princip uznán. Nemám zmíněné obavy a jsem pro to garantovat pomocnou akci ve prospěch Židů. Sám jsem skeptický, že by se něco dalo dělat v roce 1943, kdy 18 000 Židů z Berlína a 12 000 z Holandska bylo posláno do Polska. I z Francie vyvezli za poslední měsíc dle [de] Gaullových informací 8000. Je to akce systematická na jich vyhlazení v Evropě a židovské organizace v Anglii a Americe se o to starají, by měly klidné svědomí. Žádám vládu, aby zmocnila MZV se připojit s polskou a holandskou vládou k této akci s tím, že ti, co se za války vzdálili z republiky, mohou se vrátit.“<sup>77</sup> V tomto ohledu byla ovšem situace komplikovaná, protože pochopitelně vznikala řada pro československé vedení nepříjemných otázek týkajících se zejména návratu Němců a Maďarů do Československa. Ministr Bečko k tomuto problému v září 1944 na schůzi vlády dodal: „Když jsem se sešel se zástupcem Unrry pro repatriaci, ptal jsem se ho, co bude dělat. Odpověděl: ‚S čím začínám? Že všichni musí domů, tam si je třeba postřílejte.‘“<sup>78</sup>

Prvotní představa ministerstva zahraničních věcí, že budou repatriováni pouze osoby, které obdrží od československých zastupitelských úřadů vízum k návratu (a tudíž vyřadí osoby nepřátelské), narazila brzy na překážky, neboť československá vláda se např. v roce 1943 zavázala neutrálním státům, které žádala o přijetí československých uprchlíků, že jim po válce povolí návrat do vlasti. Na přípravné spojenecké konferenci v Atlantic City v druhé polovině června 1944 pak bylo přijato usnesení, že všechny státy přijmou zpět své občany. Československá vláda však zaujala v červenci 1944 v této věci stanovisko, že repatriace se má provést jen tehdy, když repatriční orgány

<sup>75</sup> RIPKA, H.: Solidarita s vražděnými židy. *Čechoslovák*, 1. ledna 1943, roč. 5, č. 1, s. 2.

<sup>76</sup> Velká politická rozprava Státní rady. *Čechoslovák*, 1. ledna 1943, roč. 5, č. 1, s. 4.

<sup>77</sup> AUTGM, Praha, EB II, V 176c, kart. 182, zápis ze zasedání 84. schůze československé vlády z 19. 3. 1943.

<sup>78</sup> Tamtéž, kart. 184, zápis ze zasedání 155. schůze československé vlády z 8. 9. 1944.

československé vlády k repatriaci do Československa dají souhlas, i když státní ministr H. Ripka upozorňoval, že to vyvolá problémy na mezinárodní úrovni.<sup>79</sup> Navíc vrchní spojenecké velení žádalo, aby československá vláda říšské Němce, kteří byli usazeni v ČSR, ponechala na místě do doby, než organizačně mohou být odvedeni. Nebylo tedy přijato obecné prohlášení o návratu všech občanů zpět do vlasti.

Alexandr L. Easterman z WJC opakovaně žádal i v době pozdější, aby československá vláda spolu s dalšími spojeneckými vládami vydala nové prohlášení proti pronásledování Židů.<sup>80</sup> Masaryk po konzultaci s ministry zahraničních věcí spojeneckých států však odpověděl, že „celkový názor, jak mi byl sdělen, nebyl však příznivý vydání nových prohlášení. Předně bylo sděleno, že nelze v žádném případě činit rozdíly mezi pronásledovanými Židy a jinými příslušníky obsazených území a nelze tudíž činit žádné prohlášení, týkající se toliko Židů“. Dále pak odkázal na celou řadu obecných prohlášení, týkajících se potrestání válečných zločinců a „nenahlíží se vhodnost činit prohlášení nové. Spíše jsou zde obavy, že novými prohlášeními se zeslabuje účinnost prohlášení dřívějších“. Stejně tak Masaryk konstatoval, že byly vysloveny pochyby o vhodnosti apelu na národy Evropy, aby pomáhaly obětem nacistického pronásledování: „Jsme informováni, že v mnohých zemích lidé dobré vůle poskytují všechnu možnost osobám trpícím včetně svých krajanů Židů. Bylo tudíž namítnuto, že apel nyní učiněný by působil nesprávným dojmem, že v tom ohledu dosud byli národové evropské lhostejní, což není pravdou.“<sup>81</sup>

Židovská problematika se také často objevovala v československém rozhlasovém vysílání BBC. Reagovalo na konkrétní protizidovská opatření v protektorátu i na projevy antisemitismu v české společnosti.<sup>82</sup> V souvislosti s perzekucí Židů na Slovensku pronesl 11. června 1942 v BBC projev ministr J. Slávik, který ostře odsoudil vládnoucí slovenský režim, k němuž poznamenal: „Časopisy neutrálnej zeme, ktorá sa trasie pred nacistickým nebezpečím, Švédska, odvážia sa dať výraz svojmu zhrozeniu, že v žiadnej zemi, nevynímajúc ani nacistické Nemecko, neriešia židovskú otázku takým neľudským spôsobom, ako na Slovensku.“<sup>83</sup>

Rozhlas zůstal fórem, na němž bylo opakovaně upozorňováno, že genocida židovského obyvatelstva nezůstane bez trestu. Např. 19. června 1944 přečetl Pavel Tigrid v BBC toto prohlášení československé vlády: „Do Londýna došly zprávy, že německé úřady nařídily, aby v těchto dnech byly v plynových komorách zavražděny tři tisíce československých Židů v koncentračním táboře v Birkenau. Tato zpráva vyvolala v celém světě a zvláště v československých kruzích hluboké pobouření. Československá vláda varuje důrazně všechny německé činitele a orgány, kteří tento barbarský zločin nařídili nebo je provedli, a opět upozorňuje ve vši vážnosti, že všechny takové osoby budou stíhány tresty nejpřísnějšími. Československá vláda očekává, že všichni občané Republiky budou pomáhat trpícímu židovskému obyvatelstvu ze všech svých sil.

<sup>79</sup> Tamtéž, popis ministerstva sociální péče předsednictvu ministerské rady o poválečné repatriaci z 20. 7. 1944.

<sup>80</sup> AMZV, Praha, LA-dův., kart. 212, A. L. Easterman J. Masarykovi 9. 9. 1943.

<sup>81</sup> Tamtéž, J. Masaryk A. L. Eastermanovi 6. 10. 1943.

<sup>82</sup> Viz např. reakci na antisemitský projev Aloise Kríže v pražském rozhlasu, zkritizovaný v BBC 5. 12. 1944.

<sup>83</sup> NA, Praha, MSP-L, kart. 58, Slávikův projev v BBC, publikován též In *Czechoslovak Jewish Bulletin*, 7. července 1943, č. 1, s. 2.

Připomínáme také znova, že účinným odporem a pomocí proti německým zvěrstvům a proti očekávanému zvýšení okupačního úsilí mohou ti, kdo se dříve provinili trestnou spoluprací, svoji vinu včas odčinit.

Jednalo se zřejmě o reakci na přípravu likvidace tzv. židovského rodinného tábora (Arbeitslager Birkenau bei Neu-Berun), který byl vytvořen v Osvětimi-Birkenau na podzim 1943 za účelem prezentace ukázkového „konečného tábora“ pro Mezinárodní červený kříž (MČK). Počátkem března 1944 byla převážná část vězňů rodinného tábora zavražděna v plynových komorách a uvolnila tak místo pro přísun dalších vězňů z Terezína. Když k návštěvě MČK – na rozdíl od terezínského ghetta – nedošlo a tábor již nebyl potřebný, byl v první polovině července 1944 zlikvidován a v plynových komorách bylo zavražděno na 6500 vězňů.<sup>85</sup> Zpráva o osudech rodinného tábora, jež se dostala do rukou ženevského zástupce československé vlády Jaromíra Kopeckého 10. června 1944, pocházela od dvou vězňů osvětimského tábora Alfréda Wetzlera a Waltera Rosenberga (Vrby), jimž se podařilo uprchnout z tábora 7. dubna 1944.<sup>86</sup>

Téhož dne, kdy byl pronesen projev v BBC, přijala i československá Státní rada v Londýně rezoluci, která odsoudila nacistické vraždění: „Lid československý, za jehož mluvčího v zahraničí se Státní rada spolu s prezidentem republiky a vládou pokládá, bude žádat nelítostné potrestání nejen všech, kdož k těmto barbarským zločinům dali příkaz, ale i všech, kdož tyto nelidské příkazy plnili. Co platí takto jako ortel nad zločiny již spáchanými, nechť jest též výstrahou pro budoucnost...“<sup>87</sup>

Nebyl to však jen Frischer, kdo se z československých exilových vládních úřadů věnoval hlouběji židovské problematice. Obdobně tomu bylo i v případě již zmíněného redaktora a publicisty Viktora Fischla, který v letech 1940–1945 působil na exilovém ministerstvu zahraničních věcí. Fischl po celou dobu války monitoroval situaci na okupovaných územích a pravidelně informoval o zhoršující se situaci československých Židů v protektorátu. Na podzim 1942 tak informoval vedení ministerstva: „Zprávy, které docházejí z Protektorátu o tom, jak Němci nakládají s židovským obyvatelstvem, jsou stále hroznější. Jsem si vědom toho, že nelze v této věci podniknouti velkorysou pomocnou akci, mám však dojem, že by bylo možno zachránit aspoň několik set židovských dětí z obsazeného Československa.“<sup>88</sup> Fischl upozorňoval v této souvislosti na možnost využití švédského prostřednictví v této věci. Reakce na tuto iniciativu ze strany MZV byly opatrné, upozorňovalo se na zákaz výjezdu z protektorátu a také na to, že žádná neutrální země nenabídla Německu pohostinství těmto dětem, takže protektorátní úřady nevyhoví žádostem o povolení výjezdu těchto dětí ze země. Švédská vláda se zabývala pomocí židovským dětem z obsazené Evropy až o půl roku později, kdy bylo švédskému vyslanectví ve Velké Británii sděleno, že švédská vláda je ochotna obrátit se na německou vládu s přímou žádostí, aby byl povolen příjezd 20 000 židovských dětí z okupované Evropy do Švédska. Toto rozhodnutí ovšem podmiňovala splněním

<sup>84</sup> AÚTGM, Praha, f. 38 (V. Klecanda), a. j. 177/1.

<sup>85</sup> KÁRNÝ, M.: „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha, 1991, s. 104–110.

<sup>86</sup> KOPECKÝ, J.: Ženeva. In NĚMEČEK, J. (ed.): *Politické paměti 1939–1945*. Praha, 1999, s. 154–155. Srov. Kopeckého telegramy č. 1209 a 1210 z 28. června, č. 1202 z 26. června a č. 1203 z 28. června, v nichž podal zhuštěně obsah „osvětimské“ zprávy. AMZV, Praha, Telegramy došlé 1944.

<sup>87</sup> AÚTGM, Praha, f. 38 (V. Klecanda), a. j. 177/1.

<sup>88</sup> AMZV, Praha, f. LA-dův, kart. 212, Fischlův záznam ze 7. 10. 1942.

mnoha předpokladů, mj. tím, že ihned po ukončení války budou tyto děti ze Švédska odsunuty, že britská a americká vláda budou platit výlohy pobytu těchto dětí ve Švédsku po dobu trvání války apod. To byl ovšem jen počátek švédských jednání s britskou stranou.<sup>89</sup>

Československá vláda se snažila o záchranu životů československých Židů, ale příležitostí k tomu bylo žalostně málo. Když se na počátku roku 1943 jednalo o evakuaci 4000 dětí, které měly být evakuovány z Maďarska, Rumunska a Bulharska do Palestiny, požádal nejprve A. Frischer a poté oficiálně i H. Ripka Foreign Office prostřednictvím britského velvyslance u československé vlády Philipa Nicholse o navýšení tohoto počtu o 1000 dětí ze Slovenska: „Odvolává se na Vaši nedávnou rozmluvu se členem naší Státní rady ing. Arnoštem Frischerem ve věci evakuace dětí z Balkánu do Palestiny, dovoluji si Vás požádati, abyste svým vzácným vlivem na příslušných britských místech laskavě se ráčil zasaditi o to, aby počet 4000 dětí, které mají být evakuovány z Maďarska, Rumunska a Bulharska do Palestiny, byl zvýšen o 1000 dětí ze Slovenska. Děkuji Vám předem za vše, co ráčíte v této věci podniknouti a byl bych Vám velmi povděčen, kdybyste mne laskavě vyrozuměl o vývoji této otázky,“ napsal Ripka Nicholsovi.<sup>90</sup> V té době již do Palestiny dva transporty z Maďarska, kde v prvním (z 19. ledna) z 50 dětí bylo 19 ze Slovenska, v druhém (z 23. února) ze 72 dětí 28 ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.<sup>91</sup>

Frischer k osudu těchto dětí informoval MZV: „Samozřejmě se snažím všemi silami, aby Jewish Agency for Palestine, to je ona organizace, která je zodpovědná za výstavbu Palestiny, se starala o to, aby mezi dětmi, které mají být zachráněny, byly také slovenské. Doposud nevidím možnosti pro děti z Čech a Moravy, ale představuji si, že by bylo snad možné poslati je na Slovensko, kdybychom věděli, zdali se odtamtud dostanou dále.“<sup>92</sup> Intervence ohledně Židů na Slovensku byly však pro československé ministerstvo zahraničních věcí problémem, neboť nesměly vyvolat dojem, že československá exilová vláda vyjednává s vládou Slovenské republiky. Sám A. Frischer si byl této skutečnosti vědom, když 12. října 1944 sdělil legačnímu radovi Zdeňku Procházkovi, že „je si dobře vědom toho, že československá vláda nemůže provést žádnou intervenci, ze které by snad vyplývalo, že někoho žádá, aby jednal s Tisovým režimem“.<sup>93</sup> Proto byly voleny cesty zprostředkováním přes židovské organizace.

Počátkem března 1943 Fischl informoval MZV, že se v některých amerických židovských listech vyskytl názor, že by bylo možno zachránit židy žijící v Maďarsku a Rumunsku, kdyby spojenecké vlády prohlásily jasně, že vláda maďarská a rumunská ponесou osobní odpovědnost za to, jestliže dají souhlas k jejich deportaci. Fischl k tomu dodal, že „vzhledem k tomu, že dosavadní spojenecké prohlášení bylo adresováno jen Němcům, a vzhledem k tomu, že značný počet našich židovských spoluobčanů se jednak ocitl v Maďarsku po Mnichově, jednak uprchl do Maďarska před Hlinkovou gardou, upozorňuji na tuto věc a dávám na uvážení, zda by se tu naše vláda neměla chopit

<sup>89</sup> Tamtéž, Fischlův záznam o rozhovoru s Adler-Rudelem ze 17. 5. 1943.

<sup>90</sup> Tamtéž, kart. 189, H. Ripka P. Nicholsovi 19. 3. 1943.

<sup>91</sup> Tamtéž, kart. 212, J. Novák ministerstvu zahraničních věcí 1. 4. 1943.

<sup>92</sup> Tamtéž, Frischerův dopis MZV z 8. 3. 1943.

<sup>93</sup> Tamtéž, kart. 189, Procházkův záznam o rozhovoru s A. Frischerem 12. 10. 1944.

iniciativy“.<sup>94</sup> Státní ministr H. Ripka k tomuto návrhu však připsal, že by „nepokládal za vhodné podniknouti něco ve věci. Dle došlých zpráv chová se maďarský režim k židům poměrně dosti blahovolně, rozhodně pak lépe než režim slovenský. Maďaři toho též propagačně využívají.“<sup>95</sup>

Jednání o možnostech evakuace Židů z okupovaných území pokračovala dále. Když došla v březnu 1943 do Londýna zpráva, podle níž by Němci byli ochotni povolit emigraci 3000 Židů ze Slovenska do Palestiny, požádalo ministerstvo zahraničních věcí exilové vlády prostřednictvím britského vyslance Nicholse britskou vládu o udělení 3000 palestinských certifikátů, s odpovědí však Britové otáleli. Možná v souvislosti s tím, že paralelně se britská vláda obrátila na vládu švýcarskou, aby se stala prostředníkem při jednání s Německem při britské žádosti o propuštění 25 000 Židů z okupovaných území, kteří by obdrželi palestinské certifikáty. Na Čechy a Moravu by připadalo 1000 certifikátů, na Slovensko také 1000.<sup>96</sup> Podle V. Fischla bylo jednání „na dobré cestě, nakonec však z věci sešlo, protože Turci odmítli udělit tranzitní víza a druhá možná cesta, přes Rumunsko, byla uzavřena pro nedostatek dopravních prostředků“.<sup>97</sup> Britové však na žádosti exilových vlád svolali konferenci na Bermudy, která měla jednat o problému uprchlíků, dlouhá jednání však nepřinesla takřka žádný hmatatelný výsledek.

Stranou snah o pomoc nezůstávali ani českoslovenští Židé na Podkarpatské Rusi, ale zde se situace počátkem roku 1944 vyvinula tak, že i když ministerstvo zahraničních věcí získalo pro ně 250 tzv. palestinských certifikátů, celá záležitost narazila na to, že „prakticky je evakuace z Maďarska zatím vyloučena, neboť Němci... tou dobou nikoho přes hranice nepouštějí“, hlásil československý důvěrník v Ankaře Michal Hanák.<sup>98</sup>

Není zřejmě náhodou, že z vládních činitelů na podporu československých Židů vystupoval právě ministr zahraničních věcí Jan Masaryk. Jeho rozhlasové projevy z Londýna byly prochnuty solidaritou s utrpením pronásledovaných Židů: „Naši generaci bylo dopřáno, aby se z hrozného osudu židů poučila, kam vede antisemitismus... My hledíme do budoucnosti, a proto si s vámi dnes chcí zopakovat, že antisemitismus je barbarství a ostuda, která zůstane vyhražena Němcům jako znamení největší vlastní pohany... chtěl bych, abychom po válce mohli našim dětem a celému světu říci, že jsme ze svých sil židům pomáhali a že jsme i v této německé hrůze zůstali slušnými lidmi,“ prohlásil k židovskému Novému roku 29. září 1943.<sup>99</sup> Masarykovým projevům na toto téma se vůbec dostávalo široké pozornosti, např. o jeho vystoupeních ve Spojených státech amerických v létě 1944 byla informována i polská vláda, když v červnu 1944 Masaryk hovořil na téma budoucnosti židovských menšin v jednotlivých zemích. Československý ministr prohlásil, že samotné Československo nemůže tento problém vyřešit, je třeba, aby se jím zabývala Společnost národů, která by jej měla vyřešit „od

<sup>94</sup> Tamtéž.

<sup>95</sup> Tamtéž, záznam I. Ducháčka z 13. 3. 1943.

<sup>96</sup> Srov. zápis o meziministerské poradě, týkající se pomoci slovenským Židům z 19. 3. 1943. NA, Praha, MSP-L, kart. 58.

<sup>97</sup> DAGAN, A. (FISCHL, V.): *Československá vláda v exilu a židovská tragédie za druhé světové války*. In KÁRNÝ, M. – BLODIG, V. (eds.): *Terezín v konečném řešení židovské otázky*. Praha, 1992, s. 207.

<sup>98</sup> AMZV, Praha, LA-dův., kart. 212, vyjádření Brunera-Záluského k podání ÚRNŽ z 28. 4. 1944.

<sup>99</sup> MASARYK, J.: *Volá Londýn*. Praha, 1948, s. 261–263; srov. Jan Masaryk o pronásledování Židů. In *Nové Československo*, 9. října 1943, s. 3. Srov. též další Masarykovy projevy, např. 26. 7. 1942 pro Jewish National Fund (AMZV, Praha, LA, kart. 469) apod.



základu a navždy“.<sup>100</sup> Upozornil však, že v příštím osvobozeném demokratickém Československu není možno rozdělovat obyvatele podle jejich náboženského vyznání a ani on, ani prezident Beneš se nebudou ptát lidí: Jsi Židem, katolíkem či protestantem? Je třeba vrátit Židům jejich postavení tak, jak bylo v Československu před válkou.<sup>101</sup> O tom, že Masaryk byl z celé československé vlády židovské problematice patrně nejblíže, svědčí v úvodu citovaný deník V. Fischla, v němž si zaznamenal svůj rozhovor se Shertokem. Fischl k němu pak dodává, že Masaryk se v židovské problematice vyznal a na rozdíl od Ripky málokdy potřeboval k těmto záležitostem nějaký brífink.<sup>102</sup> Ostatně víc než přesvědčivě o Masarykovi v tomto ohledu hovoří Fischlovy *Hovory s Janem Masarykem*, kde v kapitole O židovské otázce sám Masaryk jasně hovoří: „Já vždycky cítil, že si Židé zaslouhují, aby se jim pomohlo. Měli to vždycky náramně zapotřebí. Všude byli v menšině a skoro všude tvořili menšinu utlačovanou. Já nemám před sebou žádnou zvláštní úctu. Ale na jednu věc jsem hrdý. Kdykoliv jsem viděl, že někdo bije slabšího, skočil jsem mu na krk. A povím Vám, že kvůli Židům jsem v životě skočil na moc krků...“<sup>103</sup> Ve svém projevu ke Státní radě 31. srpna 1942 pak prohlásil, že považuje za samozřejmé, že „těmto našim nejvíce postiženým a hrozným osudem pronásledovaným spoluobčanům židovského původu bude v každém směru pomoheno. Jako „nežid“ stydí se za to, jak se zachází dnes ve světě se Židy... Pro mne je naprosto samozřejmo, že každý slušný žid se bude moci k nám vrátiti, a za to se postavím a učním vše, co bude v mé moci...“<sup>104</sup>

Není proto divu, že Masaryk (na podnět československých židovských politiků)<sup>105</sup> předložil na podzim 1944 iniciativu, která vycházela z aktivit vlády nizozemské, která předala Mezinárodnímu červenému kříži seznam nizozemských Židů, vězněných v německých koncentračních táborech, s návrhem na výměnu za německé civilisty, které nizozemská vláda zadržuje ve svých koloniích. Masaryk v nótě, předané 21. září 1944 britskému velvyslanci Nicholsovi, navrhoval uplatnit podobné schéma a zachránit tak alespoň část československých Židů internovaných v Terezíně a na dalších místech, „dokud je ještě čas“. Hodlal k tomuto účelu využít většího množství vstupních víz do Palestiny pro československé Židy, internované v Terezíně, kteří mají své příbuzné v Palestině. Vyřešení tohoto problému však bylo komplikováno skutečností, že československá vláda nedrží žádné Němce, které by bylo možno nabídnout výměnou za československé občany v Terezíně. Tento problém chtěl Masaryk vyřešit právě žádostí na spojenecké vlády o pomoc. Proto se obrátil na britské úřady s prosbou o uvážení výměny jistého množství internovaných německých civilistů na teritoriu pod britskou jurisdikcí za odpovídající množství československých občanů v Terezíně nebo jinde,

<sup>100</sup> HIA, Stanford, f. Poland, Ministerstwo spraw zagranicznych, folder 25/4, kart. 25, zpráva prof. O. Górky, vedoucího národnostního referátu polského ministerstva vnitř z 12. 7. 1944, čj. 1117/44.

<sup>101</sup> Tamtéž, zpráva prof. Górky z 12. 7. 1944, čj. 1116/44.

<sup>102</sup> DAGAN, A. (FISCHL, V.): Excerpts from a London War Diary. In *Review of the History of Czechoslovak Jews*. New York, 1987, Vol. 1, s. 43–44.

<sup>103</sup> FISCHL, V.: *Hovory s Janem Masarykem*. Praha, 1991, s. 60.

<sup>104</sup> AÚTGM, Praha, f. 38 (V. Klecanda), a. j. 478.

<sup>105</sup> LANÍČEK, J.: *The Czechoslovak Government-in-Exile and the Jews during World War 2 (1938–1948)*. 2010, s. 20, pozn. č. 37.

což by zachránilo alespoň „malý počet našich občanů z nelidských podmínek, v nichž oni žijí“.<sup>106</sup>

Britská reakce na Masarykovu žádost byla negativní, Walter Roberts (v zastoupení A. Edena) Nicholsovi odpověděl, že má Masaryka informovat v tom smyslu, že vláda Jeho Veličenstva lituje, ale nemůže nyní poskytnout žádné německé civilisty pro navrhovanou výměnu, neboť ty, kteří jsou dostupní, bude potřebovat na výměnu britských občanů. Aby odmítnutí nebylo příliš tvrdé, bylo ještě dodáno, že britská vláda doufá v nejbližší době podat německé vládě návrh na další výměnu civilistů mezi Německem a Palestinou. Vzhledem k tomu, že počet Němců pravděpodobně bude převyšovat počet Palestinců, je možné, že mezi Palestince z Říše bude možno doplnit židy dalších národností, kteří budou mít přistěhovalcká víza pro Palestinu. V tomto případě by bylo možno využít ty československé Židy z Terezína, kteří vlastní vstupní víza (immigration certificates) do Palestiny.<sup>107</sup> V tomto smyslu také Nichols Masarykovi odpověděl.<sup>108</sup> Masarykovým poděkováním z 26. 10. 1944 za britský návrh výměny mezi Německem a Palestinou („věřím, že takto to bude možné zachránit přinejmenším jisté množství československých židů“) tato korespondence mezi oběma vládami končí.<sup>109</sup>

Československá vláda se v říjnu 1944 připojila ke spojeneckému prohlášení ve věci německých plánů na likvidaci koncentračních táborů Osvětim a Birkenau. V československém vysílání BBC 22. října 1944 bylo vydáno toto vládní prohlášení: „Československá vláda vyhláší, že se plně ztotožňuje se slavnostní výstrahou, kterou dala britská vláda a vláda Spojených států amerických německým úřadům 10. října tohoto roku ve věci osob držených v koncentračních táborech v Osvětimi a Březinkách v Polsku. V těchto táborech jsou vězněny tisíce občanů všech evropských zemí, mezi kterými je též značný počet československých občanů. Podle došlých zpráv zamýšlejí německé úřady v souvislosti s vyklizováním polského území všechny vězněné osoby hromadně popravit. Československá vláda připomíná v souhlase se svými dřívějšími prohlášeními, že bude-li tento zločin v Osvětimi a Březinkách nebo kdekoli jinde spáchán, učiní vše, co bude v její moci, aby všechny osoby, které by měly na něm jakoukoliv účast, byly dopadeny a vydány trestající spravedlnosti.“<sup>110</sup> Současně Masaryk upozornil americkou, britskou a sovětskou vládu v souvislosti se zprávami o německých plánech na likvidaci, že v koncentračních táborech Osvětim, Buchenwald a Birkenau je „internován“ také větší počet československých Židů, a žádal pomoc spojeneckých vlád při záchraně jejich životů, které jsou evidentně „in extreme danger“.<sup>111</sup>

Přitom informace o deportacích přicházely do Londýna z nejrůznějších stran, výjimkou nebyla ani Podkarpatská Rus, odkud dorazily v listopadu 1944 složitými cestami do

<sup>106</sup> TNA, Londýn, FO 916, 929, Masarykova nota P. Nicholsovi z 21. 9. 1944. Nichols předal 27. 9. 1944 dopis A. Edenovi s poznámkou, že obdobnou notu předal J. Masaryk také americkému chargé d'affaires při spojeneckých vládách v Londýně R. Schoenfeldovi.

<sup>107</sup> Tamtéž, W. Roberts P. Nicholsovi 6. 10. 1944.

<sup>108</sup> Tamtéž, P. Nichols J. Masarykovi 10. 10. 1944.

<sup>109</sup> Tamtéž, J. Masaryk P. Nicholsovi 26. 10. 1944.

<sup>110</sup> AMZV, Praha, f. LA-dův., kart. 189, záznam československého programu BBC 22. 10. 1944. Obdobné prohlášení vydaly tiskem a rozhlasem i další spojenecké vlády, např. 14. října francouzská vláda, 16. října belgická vláda apod. Srov. Procházkův návrh na vydání tohoto prohlášení z 12. 10. 1944. Tamtéž, kart. 212.

<sup>111</sup> Tamtéž, J. Masaryk V. Z. Lebeděvovi 6. 10. 1944. Jednalo se o reakci na podnět Leona Kubowitzkého z WJC, který informoval o problému J. Masaryka telegramem z počátku října 1944. AMZV, Praha, Telegramy odeslané 1944, č. 2559 z 9. října.

Londýna např. fotografie podkarpatských Židů, připravených k deportaci pod dozorem ozbrojených maďarských vojáků. Jeden maďarský důstojník je přivezl na dovolenou domů, nechťel je však vézt zpět do pole a předal je svému příteli, úředníkovi v Budapešti, od něhož se přes Barucha Rabinoviče, vrchního rabína mukačevského, dostaly do Jeruzaléma, odkud je tamní generální konzulát poslal do londýnského ústředí.<sup>112</sup>

Židovská problematika byla v souvislosti s holocaustem velmi citlivá. Dokazuje to i jeden z projevů prezidenta E. Beneše k československým vojákům, který měl 17. a 24. března 1944. Na doplňující dotazy odpověděl mj. o tom, že repatriace židovského obyvatelstva bude problémem těžším než repatriace dělníků, kteří byli zavlčeni na nucené práce, což odůvodnil tím, že „dělníci budou repatriováni do svých dřívějších domovů, v nichž ve většině případů zůstali příslušníci jejich rodin, kdežto repatrianti židovští nebudou mít rodiny, k nimž by se mohli vrátit, neboť i tyto rodiny byly internovány a zavlčeny. Zejména pak, že zatímco českoslovenští dělníci jsou většinou v Německu, Rakousku a Francii, českoslovenští židé, kteří mají být repatriováni, jsou rozptýleni po celém světě.“<sup>113</sup> Text byl pak publikován v poněkud jiné podobě v londýnském listu *Čechoslovák*.<sup>114</sup>

Projev v překroucené podobě pak interpretovaly některé sdělovací prostředky (např. *Readers Digest*) tak, že Beneš tím dal na vědomí, že se Židé nebudou moci vrátit do Československa, což naprosto neodpovídalo skutečnosti. Vyvolalo to však velký rozruch v židovských organizacích po celém světě a československé ministerstvo zahraničních věcí muselo zkrlesné zprávy opakovaně dementovat.<sup>115</sup>

Benešovy projevy, týkající se židovské problematiky, byly však za celou válku velmi střizlivé a dalo by se říci vstřícné. Např. ve svém projevu k výročí Balfourovy deklarace, který zaslal 30. října 1942 *The Zionist federation* v Londýně, konstatoval: „Balfourova deklarace, jejíž dvacáté páté výročí v těchto dnech oslavujete, zastihla nás Čechoslováky v zápase o samostatný státní život. I tato skutečnost jistě přispěla k tomu, že jsme my, Čechoslováci, vždy sledovali se sympatiemi sionistické snahy o vytvoření židovské národní domoviny v Palestině... Za čtvrtstoletí, které vás dělí od Balfourovy deklarace, Židé vykonali v Palestině veliký kus práce. Věřím, že v této práci ve své národní domovině budou moci pokračovat se zdarem ještě větším po této válce, jejíž blížící se konec nás spojí dalším poutem společného vítězství.“<sup>116</sup> Přitom již před válkou byl Beneš

<sup>112</sup> Tamtéž, Telegramy odeslané 1944, č. 2898, H. Ripka do Jeruzaléma 3. 11. 1944; tamtéž, LA-dův., kart. 189.

<sup>113</sup> Tamtéž, Telegramy odeslané 1944, č. 2764, H. Ripka pro generální konzulát v Kapském Městě 24. října.

<sup>114</sup> Znění Benešovy odpovědi stran repatriace Židů, uveřejněné v *Čechoslováku*: „Také zde jsou potíže neobyčejné, odpověděl prezident, snad ještě větší než v otázce dělnické. Židé jsou zavlčeni velmi daleko, jsou mnohem více rozstrkáni po východě Evropy. Zásadou ovšem je, že Židé zůstávají příslušníky svých států a že se vrátí do těch států, kam přísluší. Také tento problém budeme řešit společně, mezinárodně a spravedlivě. Prezident nedává naprosto víry tomu, že popravy Židů dosáhly takového stupně, jak udáváno. Pro otázku repatriace Židů, podle jeho názoru, budou stanoveny jednotné zásady, zavazující všechny státy stejně. Jinak by to ani nešlo.“ In *Problémy nové československé ústavy. Čechoslovák*. Londýn, 31. března 1944.

<sup>115</sup> AMZV, Praha, Telegramy došlé 1944, č. 1103, z Jeruzaléma do MZV 14. dubna, kde se mj. konstatovalo: „Zpráva prý vyvolala rozruch mezi židovskými občany ČSR v Palestině, kteří se hodlají vrátit. Sionistický deník *Hegge* praví, že Beneš dal výstražné znamení některým československým přistěhovalcům v Palestině, kteří sedí na zabalenech zavazadlech a čekají na okamžik, kdy se budou moci vrátit.“ Srov. Novákovu zprávu z Jeruzaléma 26. 4. 1944, ve které shrnuje ohlasy tamějšího tisku na Benešův projev či odpověď MZV na dotaz *The American Council for Judaism*. AMZV, Praha, LA-dův., kart. 212.

<sup>116</sup> AUTGM, Praha, EB II, EB L 26.

v otázkách přístupu k židovské problematice velmi liberální. Jak zmínil H. Ripka v jednom ze svých projevů, když se Beneš vracel po I. světové válce do Československa, prohlásil k židovským novinářům: „Považuji poměr státu k Židům co zkušební kámen, kterým stát může dokázat, patří-li či nepatří-li k západní civilizaci.“<sup>117</sup> A této politice zůstalo Československo věrno, i jindy kritický V. Fischl poznamenává, že ČSR byla považována za jeden z nejstřícnějších států ve vztahu k Židům.<sup>118</sup>

To však nic nemění na tom, že československé zahraniční vedení odmítlo přijmout formou dekretů zákonná opatření, která by se týkala výlučně židovské menšiny. Ostatně, žádná z exilových vlád nebyla ochotna Židům slibovat nějaká nová menšinová práva, což se setkávalo se silným odporem v sionistických kruzích.<sup>119</sup>

Ani otázka odškodnění židovských obětí za arizovaný majetek se v exilu nikdy nestala samostatným problémem, který by byl řešen na vládní úrovni a nestalo se tak ani po podání pamětního spisu A. Fischera z roku 1944, týkající se této věci.<sup>120</sup> Navracení židovského majetku se stalo předmětem všeobecných dekretů a zákonů – dekretu č. 2/1945 o mimořádných opatřeních pro zajištění hospodářského života na osvobozeném území, kde byly uznány za neplatné majetkové převody, které byly uzavřeny po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce. Na něj pak navazovaly další zákony v osvobozené republice. Při diskusích ve Státní radě na podzim 1943 se sám A. Frischer ve svém projevu vyjádřil v tom smyslu, že jde nejen o tento majetek, ale i majetek lidí, který byl Němci konfiskován z důvodu jejich činnosti v odboji ať už zahraničním či domácím.<sup>121</sup> Nové poválečné zákony židovskou národnost nezmiňovaly a nesrovnalosti v této oblasti řešily až prováděcí vyhlášky různých ministerstev.

## CZECHOSLOVAK GOVERNMENT-IN-EXILE AND THE JEWISH QUESTION DURING WWII

### Summary

This paper describes the attitude of the Czechoslovak Government-in-Exile to the destiny of Jews during WWII; it focuses on the assistance to Jewish refugees in exile, help provided to the Jewish victims of persecution in the territories occupied by the Nazi Germany and other activities of the Czechoslovak Government. The paper deals with the participation of Jewish representatives in the managing bodies of the Czechoslovak resistance movement abroad, especially in the State Council (Státní rada) in London, to which Arnošt Frischer was delegated as a representative of all Czechoslovak Jews.

*Key words:* Jews, holocaust, Czechoslovak government-in-exile, resistance movement abroad, World War Two

*Klíčová slova:* Židé, holocaust, československá vláda v exilu, zahraniční odboj, druhá světová válka

<sup>117</sup> Slovenský národný archív (SNA), Bratislava, f. 209, sign. 209-867-3, Ministr dr. Ripka o židovské otázce, *Židovský bulletin*, 3. 8. 1942, č. 3, s. 1.

<sup>118</sup> DAGAN, A. (FISCHL, V.): The Czechoslovak Government-in-Exile and the Jews. In *The Jews of Czechoslovakia, vol. III: The Jewish Publications Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews*. 1984, s. 471.

<sup>119</sup> Cit. dle LÁNÍČEK, J.: *The Czechoslovak Government-in-Exile and the Jews during World War 2 (1938–1948)*. 2010, s. 26.

<sup>120</sup> Blíže k tomuto spisu viz NĚMEČEK, J.: Československá exilová vláda v Londýně a řešení židovské otázky. In *Židé v boji a odboji*. Praha, 2007, s. 241–243.

<sup>121</sup> NA, Praha, f. MSP-L, kart. 58, záznam Frischerova projevu ve Státní radě 14. 9. 1943.